

RIKSRÅDSRETORIK

POLITISK DEBATT I 1600-TALETS RIKSRÅD

— FORSKNING OCH PEDAGOGIK

Den omfattande forskningen om politisk historia och idéhistoria behöver kompletteras med retorisk forskning, speciellt gällande den politiska debattens retorik före 1800-talet, en forskning som hittills varit av ringa omfattning. I denna artikel gäller det den svenska stormaktstidens eloquentia i *genus deliberativum*, 'det rådgivande talesättet'.

Av Leif Åslund

Det finns ett stort källmaterial från 1600-talets Sverige, riksrådsprotokollen och ständernas protokoll, som för retorikforskningen kan bli veritabla guldgruvor. Men detta material, som är flitigt utnyttjat av historikerna, har sällan använts av retorikspecialisterna. Det har anmärkts att "grundforskning på området saknas i det närmaste"¹. Här vill jag för det första i korthet presentera källmaterialet och några resultat av egen forskning.² För det andra vill jag uppmana till fortsatt forskning.

För det tredje vill jag avslutningsvis säga några få ord om praktisk retorik. Det historiska studiet av retoriken behöver i och för sig inte motiveras med nyttighetsaspekter. Men det kan finnas anledning att fråga sig om vi i nutida undervisning kan dra lärdomar av det förgångna. Denna aspekt på ämnet aktualiserades under den av Peter Cassirer och Kurt Johansson ledda retorikkonferensen på Uppsala slott den 3-5 oktober 1997, där undervisningen i ämnet ägnades stor uppmärksamhet.³

Källmaterialet

De svenska riksrådsprotokollen är ett märkligt, förmodligen unikt material.⁴ Råds-

protokoll finns visserligen i andra länder, men inga samtida som redovisar diskussioner lika utförligt som de svenska.⁵

I kansliordningar, de viktigaste 1626 och 1661, utfärdades bestämmelser om protokollföringen, dock inga detaljföreskrifter.⁶ Det är emellertid klart att rådsprotokollen har tillkommit så att sekreteraren under sessionerna har skrivit koncept, så kallade memorialprotokoll. Dessa har legat till grund för en bearbetning som sedan har renskrivits.⁷ Givetvis innebar denna procedur en redigering; här finns källkritiska problem, men få detaljundersökningar har utförts.⁸

Det svenska riksrådet arbetade i en ofta livfull miljö. Rådsherrarna satt i rådkammaren vid ett stort ovalt bord, de fem höga riksämbetsmännen i länstolar klädda med röd sammet, de övriga riksråden på vanliga sammetsstolar. I rådkammaren satt också sekreterare vid särskilda bord, där det låg referenslitteratur

1 Skuncke (1993), s. 116.

2 För detaljer och litteratur hänvisas till Åslund (1990) och Åslund (1992). Viktiga impulsgivare har varit arbeten av Kurt Johansson, här närmast (1983).

3 Bland annat i dialogföredraget "Hur kan debattövningar utformas?" av Lennart Hellspong och Maria Wolrath Söderberg.

4 För protokollsutgåvor, se referenser.

5 Bergh (1913), s. 286.

6 Åslund (1992), s. 78ff.

7 Bergh (1913), s. 284f.

8 Se till exempel Thanner (1959) och Rystad (1955), s. 20ff.

☞ Leif Åslund (född 1926) är fil dr i litteraturvetenskap och före detta lektor i svenska. Publicerat bland annat *Magnus Gabriel De la Gardie och vältaligheten*, artiklar om 1600-talsretorik samt antologierna *Brev i tiden* (1996) och *Tal i tiden* (1994, nytryck

som Bibeln, lagboken och sjölagen. På ett litet bord intill en mindre rådkammare, där rådet kunde sammanträda 'à part', det vill säga för att hålla icke protokollförda sammanträden, låg en stor atlas.⁹

Under sessionerna hade man åhörare, nämligen så kallade kanslijunkrar, unga adelsmän som auskulerade som ett led i sin utbildning. Dessutom lyssnade hovråden till överläggningarna. Det förekom också att hov- och kanslitjänstemän eller domstolsjurister kallades in för att föredra ärenden, lämna rapporter, läsa upp brev eller få order. Under riksdagarna kallades utskott från ständerna upp för att förhandla med rådet. Åhörarnas närvaro betydde inte att vare sig sessionerna eller protokollen var offentliga; kansliordningen föreskrev sekretess.¹⁰

Under utskottsförhandlingarna överskreds ståndsgrensarna och bröts den slutna kretsen. Själva rådet bestod av en grupp män, de flesta tillhörande en liten krets av släkter, som i allt väsentligt arbetade i en atmosfär som präglades av värdegemenskap och en gemensam mentalitet. De hade alla bakom sig, redan från barndomen, en grundlig skolning i främst latin och retorik. Utbildningen för de unga riksrådsättlingarna var målinriktad, de skulle tillägna sig vad som behövdes för att de skulle kunna verka i rikets tjänst som höga civila och militära ämbetsmän. De läste samma klassiker, ägnade sig åt samma slags övningsorationer och övningar i brevskrivning, de deltog i samma slags exercitier i främmande moderna språk, ridning, fäktning, dans och musik. De kunde anspela på historiska händelser och litterära texter; citat från klassikerna hade de samlat i florilegier, och de kunde mycket av innehållet utantill (därmed inte sagt att klassikercitat var vanliga i riksrådet).¹¹

Trots avsaknaden av föreskrifter bör rådet ha utbildat vissa fasta former för verksamheten. Några direkta skildringar av sammanträdesrutinerna tycks inte finnas. Vi får dra slutsatser

av protokollen och bevarade promemorior. Föredragningslistor tycks inte ha existerat. Formella inledningningar i form av väkomsthälsningar noteras bara någon enstaka gång. Man går annars rakt på sak: "K.M:t proponerade..." Några avslutningsfraser återges inte. Regenten eller rikskanslern, ibland drottsen, har fungerat som ordförande. Hur ordförandeskapet utövades, vilka ord och uttryck (eller gester) som användes vet vi inte. Frågan om hur man begärde och fick ordet har jag till exempel inte lyckats finna något svar på. Sammanträdesordningen kan också vara ganska fri, och ärenden av helt olika karaktär kan blandas i samma session. Karaktären av fritt löpande samtal är ofta påtaglig. Under diskussionen av stora frågor händer det, särskilt på drottning Kristinas tid, att man gör spontana avbrott för smärre ärenden. Vi får inte alltid reda på i vilka former ett beslut har kommit till. Det är heller inte alltid som det i klara ordalag utsågs att ett beslut har fattats. Det kan stå till exempel att "det hölls" eller "det mentes" att man skulle göra på det ena eller andra sättet. Det kan då vara fråga om antingen ett beslut eller en meningsyttring. Det gällde för sekreteraren att notera vad som hade sagts utan krav på sammanhängande framställning. Till stora delar har protokollen karaktären av minnesanteckningar, avsedda enbart för rådet. Den som läser dem måste för att helt förstå dem ha kunskap om de ärenden som behandlas.

Rådsprotokollen (och ständernas protokoll) erbjuder ett utomordentligt rikt material, inte bara för traditionella forskningsuppgifter som analys av en rikskanslers sätt att hålla anföranden. Forskare som är intresserade av debattretorik eller samtalsretorik har stora möjligheter. Exempel på frågor som kan ställas till materialet är: vad är utmärkande för kommunikationen mellan regenterna och råd och ständer, vilka former har kommunikationen mellan de olika ständerna, vad är utmärkande för argumentationen i respektive stånd (till exempel *exempla*, bilder, sentenser, ordspråk, myter), vilka talare dominerar, hur ser

9 Så enligt sena skildringar av dansken Corfitz Braem 1671 och av Gustaf Rålamb i början av 1700-talet. Åslund (1992), s. 85.

10 Åslund (1992).

11 Jämför Åslund (1992).

12 För studiet av adelsretoriken finns givetvis värdefulla uppslag hos historikerna, till exempel i England (1989).

turordningen mellan talarna ut, hur förhåller sig talarna till den klassiska retorikens föreskrifter?¹²

Några källkritiska tumregler kan formuleras. Det kan anses försvarligt att använda protokollen som källa för en talares *inventio* och *argumentatio*, det vill säga vad som berättats och vilka fakta och argument som anförts. Beträffande *dispositio* bör man vara försiktigare, men i regel torde ett anförandes struktur rätt väl avspeglats i protokollet. Sekreterarna hade nog inte tid att göra några större om-disponeringar, men de kan givetvis ha redigerat för att förbättra sammanhanget och underlätta sitt eget refererande.

I fråga om *elocutio* bör man givetvis vara ännu försiktigare. Å ena sidan är det säkrast att helt avstå från att citera och från att kommentera *elocutio* i protokollen. Men å andra sidan förlorar man därmed något, man gör den språkliga miljön abstrakt och bilderna av enskilda personers talekonst detaljfattiga. Ordval och ordfigurer kan självfallet åter-spegla sekreterarnas egna språkvanor. De skrev ju i stor utsträckning referat. De växlar mellan relation och återgivande av yttrandena. Replikerna återges till största delen i indirekt anföring. Uppenbarligen har sekreterarna dock ofta försökt fånga talarnas ordval genom att återge det som sägs i direkt anföring. *Exempla*, sentenser och ordspråk som återges bör man kunna betrakta som autentiska yttranden. De i och för sig märkliga stenografiska protokoll som finns är inte oproblematiske. Sekreteraren Johan Swanhielm, som skrev på 1670-talet och början av 1680-talet, använde nämligen sin stenografiska teknik snarast för att göra minnesanteckningar avsedda att ligga till grund för redigering och renskrift. Så många ofullbordade meningar och så många oklarheter som i de utgivna texterna torde originalyttrandena knappast ha innehållit.

Vad som här har sagts om rådsprotokollen gäller i tillämpliga delar också ständernas protokoll. Särskilt viktiga för 1600-talets del är riderskapets och adelns. Liksom rådsprotokollen innehåller de diskussionsreferat. På 1650-talet började man återge talarnas yttran-

den, och under det följande decenniet blir detta framställningssätt vanligt. Utförliga diskussionsprotokoll förekommer dock bara i viktigare ärenden som förhandlingar mellan rikskanslern och ständerutskott i vilka adeln deltog.

Även prästeståndets protokoll från 1600-talet har en del att erbjuda retorikforskningen, medan materialet från borgarståndet är av obetydlig omfattning.

En stor del av det här nämnda källmaterialet är lättillgängligt i goda editioner. Att rådsprotokollen efter 1658, omfattande tiotusentals sidor, fortfarande ligger otryckta är beklagligt. Det är ett av många vittnesbörd om hur små resurser som har tilldelats svensk humanistisk forskning.¹³

Pro et contra och consultatio

Som exempel på forskning i rådsretoriken vill jag sammanfatta (med varierande grad av utförlighet) några resultat av mitt studium av *pro et contra* och *consultatio*, två metoder som har satt sin prägel på många debatter i det svenska riksrådet. Att resonera *pro et contra* innebär att man bemödar sig om att göra båda parter eller uppfattningar i en kontroversiell fråga rättvisa, och att man är angelägen att finna lika goda skäl på båda sidor för att komma fram till ett ställningstagande. Detta är den ideala dialektiska tillämpningen av metoden. Men *pro et contra* kan ju också användas med en skenbar objektivitet som ett led i ett resonemang som man vill använda för att övertyga en motståndare.

Pro et contra tillämpades redan i de antika grekiska retorskolorna där eleverna övades i att tala för och mot en sak. Nya tidens bruk av metoden synes ha sitt ursprung dels i den skolastiska logikens *sic et non*, dels i juridisk praxis. Under 1500-talet blev det vanligt att domstolarna, influerade av det ciceronianska rättegångstalets strävan att finna skälen *in utramque partem*, sökte väga skälen för och

¹³ Om de otryckta rådsprotokollen, se Åslund (1992), passim.

¹⁴ *Loci communes*; de 'platser' där man finner sina argument är i *genus giudiciale*, 'rättegångsslaget', till exempel *voluntas* och *factus*: har den åtalade haft viljan och förmågan att begå brottet?

emot på ömse sidor i processen för att finna det som tedde sig mest sannolikt på grundval av argument i olika *loci*.¹⁴

Äldre generationer av historiker har i regel betraktat *pro et contra* som en metod för "skendebatt". Men nyare idéhistorisk forskning har kunnat visa att de alternativa problemställningarna i riksrådsdebatten är en följd av de politiska motsättningarna och att *pro et contra* har en väsentlig funktion i de politiska beslutsprocesserna.¹⁵ Några exempel skall få visa att det förhåller sig så.

Consultatio kallas i rådsprotokollen i regel "votering", men jag har valt den latinska termen för att beteckna en viss typ av votering. Användningen av *consultatio* innebär att man i ett rättsärende eller ett politiskt rådslag granskar olika förslag till beslut och stannar vid det som synes vara det bästa. En *consultatio* vid ett tyskt furstehov omkring år 1600 kunde gå till så att ordföranden, dvs fursten eller hans kansler, i rådet lade fram ett förslag eller ställde en fråga. Rådsherrarna yttrade sig sedan i en bestämd ordning, vanligen från den yngste (den i rang lägste) till den äldste (den i rang högste). Var och en sade sin mening och motiverade sitt ställningstagande. På grundval av råden och efter att ha bedömt argumentens tyngd meddelade ordföranden sitt beslut, vanligen utan rösträkning. En *consultatio* innehöll alltså tre led: *propositio* – *consilia/vota* – *conclusio*.

I utbildningen vid kontinentens riddar-akademier och fursteskolor intog retoriken en av de främsta platserna. Utbildningen vid dessa institutioner var alltid målinriktad och övningar i *consultatio* hade därför en viktig plats på schemat. Thomas Lansius, som under 1600-talets förra del var professor vid det berömda *Collegium illustre* i Tübingen, anordnade gärna övningar i *consultatio*, och han presenterade dem även i tryckta arbeten.¹⁶ I övningarna turades eleverna om att spela ordföranden-furstens roll, medan de övriga var *consiliarii*, rådsherrar. De ämnen

som behandlades var bland annat teologiska och statsrättsliga principfrågor, men man tog även upp aktuell politik till behandling. Deltagarna fick alltså diskutera ämnen som var grundläggande i deras utbildning och som de kunde förutsättas vara intresserade av. De kom väl förberedda till sina övningar i praktisk retorik.

En *consultatio* innebär inte en lika formbunden diskussion som en disputation, men disputationens dialektiska mönster framträder ofta även i *consultatio*, nämligen då *pro et contra* tillämpas. Hur en övning med denna struktur kunde gå till kan man få ett konkret exempel på i en formell, skriftligt utarbetad *consultatio* i Tübingen, utgiven i tryck 1613. Den hade Lansius som upphovsman men är publicerad i ordförandens namn, fursten Friedrich Achilles av Würtemberg¹⁷. De unga ädlingarna fick diskutera frågan om vilken av Europas stater som borde anses vara den förnämsta. Var och en av övningsdeltagarna hade till uppgift att tala för eller mot en viss stat. Bland de unga männen fanns en svensk, "Acacius Axelius de Göxholm", det vill säga Åke Axelsson Natt och Dag, som erhöll det för en svensk passande uppdraget att tala *contra Poloniam*. Efter en rad anföranden, de fem avslutande *pro Germania*, sammanfattade Friedrich Achilles debatten och förklarade med erkännande av de övriga staternas förtjänster att det tyska riket måste sättas främst av alla. *Pro et contra*-strukturen består alltså ända till slutet, *conclusio*.

En rad svenskar studerade i början av 1600-talet i Tübingen och bör ha deltagit i övningar av detta slag. Även vid universiteten kunde man inhämta kunskaper om debattmetoden, till exempel i Rostock, där Johannes Simonius, senare professor skytteanus i Uppsala, verkade och publicerade orationer av sina elever, arrangerade som *consultationes*. Till talarna hörde Erik Schroderus och Johannes Salvius (Johan Adler Salvius). Att Johannes Schroderus (Johan Skytte), som studerade vid tyska universitet i slutet av 1590-talet, har deltagit i

¹⁵ Gustafsson (1956), s. 116f.

¹⁶ *Mantissa consultationum et orationum*, Tubingae 1656. Åslund (1990), s. 9.

¹⁷ *Consultatio de principatu inter provincias Europae habita Tubingae in illustro Collegio*, Tubingae 1656. Åslund (1990), s. 9.

övningar av detta slag kan man förutsätta. Det var nämligen Skytte som införde de här nämnda debattmetoderna i det svenska politiska livet genom att undervisa sin elev, den blivande Gustav II Adolf, om dem. I sin oration över kungen i samband med begravningshögtidligheterna 1634 berättar Johan Skytte hur kungen agerade i rådet:

att H.K.Mt Sal. uti sine rådslag och consultationibus haver presiderat, icke farit med dem hastigt fort utan någre av rådets medel (medlemmar) befallat och injungerat ärenden pro et contra [...] med allsom största patientia hört vars och ens skäl och motiver, vilke av dem fritt och utan räddhåga äre fördragne vorne, och emedan omröstandet haver påstått haver H.K.Mt Sal. själv fattat pennan i handen, upptecknandes så de av rådet framställte argumenta, som H.K.Mt Sal. själv inter ventilandum då kunde infalla, och änteligen efter länge kloke och ackurate betänkande och övermåttan kärilige diskurser resolverat [...].¹⁸

Detta är en bild av ett idealiskt förfarande, så som det övades vid riddarakademierna. Skytte prisar högeligen kungen för hans förhandlingskonst och hävdar att rikets angelägenheter nu sköts avsevärt effektivare än tidigare.

Metodernas tillämpning - några exempel

När *pro et contra* och *consultatio* redovisas i rådsprotokollet gäller det alltid viktiga ärenden, i utrikespolitiken svåra avgöranden som krig eller fred, i inrikespolitiken frågor av betydelse för hela riket, som beskattningen. Första gången *consultatio* förekommer är den 26 november 1626, då Gustav II Adolf vill höra rådets uppfattning om hur en skatt, den så kallade boskapshjälpen, skall indrivas och hur man skall få ständerna att gå med på utskrivning. Redan i början av sammanträdet inbjuder kungen till *consultatio*: "ty proponerade H.K.M:t samtliga rådets betänkande [...]."¹⁹ I den votering som nu äger rum går man från den i rang högste till den lägste. Alla

yttrar i sak samma uppfattning, men sekreteraren har ändå noterat personliga formuleringar för alla riksråd. Därigenom dokumenteras att alla har avgivit självständiga yttranden.

Sammanträdets andra ärende är frågan om Polen skall återfå områden i Preussen som svenskarna har erövrat. Restitutionen är enligt polackerna en förutsättning för fred, och det är en fred som skulle ge Gustav Adolf fördelar i Tyskland. Kungen lägger nu själv fram sina *rationes pro* i åtta punkter och *contra* i tio punkter. Han vrider och vänder på frågan utan någon strikt disposition och söker argument av olika slag. Hans resonemang innebär att han blandar realpolitiska och strategiska överväganden om vad som är *utile, possibile* och *eventurum* med tankar om vad som är *honestum, pium* och *gloriosum*.²⁰ Kungen avslutar sin proposition med att uppmana till debatt enligt den modell som han själv har demonstrerat:

att de gode herrar ville denna punkt väl debattera pro et contra, balanserandes det ena skäl mot det andra, så att man ett salutar råd därur finna kunde [...].²¹

En av de mest omfattande *pro et contra*-debatterna hölls i december 1628 och gällde frågan om kriget mot kejsaren, som man redan hade funnit vara oundvikligt, skulle föras offensivt eller defensivt. Protokollet, som till största delen är skrivet på latin, ger en mycket detaljerad redogörelse för argumentationen.²² Debatten börjar med att Johan Skytte i åtta punkter lägger fram skälen till att man bör föra ett försvarskrig, inom rikets gränser. Han tillgriper både allmänna strategiska skäl och etiska och psykologiska argument. Gabriel Gustavsson Oxenstierna bemöter Skytte och anför skälen mot att föra krig inom rikets gränser. Det är inte rimligt att tolka denna debattinledning som rent formell eller slentrianmässig. Den bör i stället tolkas som en redovisning av en viss typ av argument, som

16.

20 Dessa är vanliga *loci communes* i *genus deliberativum* (sv nyttigt, möjligt, det som blir följden, hederligt, fromt, ärofullt).

21 SRP I, s. 36.

22 Översättningar och analys av argumentationen, Åslund (1990), s.

18 Palmkiöld 38. Stavningen är normaliserad i alla citat i denna uppsats.

19 SRP I, sida 33. Om Gustav II Adolf i rådet, Åslund (1990), s. 11-

kungen vill ha uppställda, och så till vida kan ju inledningen betraktas som arrangerad. Det förefaller klart att Gustav Adolf har tänkt sig en uppdelning med i princip först allmän-giltiga reflexioner av abstrakt karaktär och därefter synpunkter på konkreta förhållanden. Det är kungen själv som står för de sist-nämnda.

Så gott som alla de argument som Gustav Adolf anför är alltså av en annan karaktär än Skyttes och Oxenstiernas. Dessutom är alla utom ett nya. Ur den inledande debatten tar kungen bara upp ett av Oxenstiernas argument, ett som rör Stralsunds strategiska betydelse. Det är också den typen av argument som han själv stöder sig på. Medan Skytte och Oxenstierna hade talat i allmänna ordalag och behandlat övergripande frågor, anlägger kungen konsekvent synpunkter på det aktuella läget. Etiska argument saknas inte helt, men det rättfärdiga kriget är det aldrig tal om. I stort sett är det fråga om ett strategiskt och realpolitiskt tänkande. Sverige har resurserna för ett krig i Tyskland, och planer finns utarbetade. Trots detta har kungen och rådet genomfört ett omständligt argumenterande. Tack vare *pro et contra*-metoden har ärendet fått en omsorgsfull beredning, tänkta invändningar har bemötts och kriget har framstått som motiverat. Rådet har fått lyssna till en övertygande argumentation, som nu även ständerna kan få ta del av.

Diskussionen om det tyska kriget fortsatte i början av 1629, och nu fick den en struktur som i allt väsentligt var densamma som förra gången.

Rådet har upprepade gånger kommit fram till att kungen bör gå till offensiv, och själv har han tydligt visat att han vill krig. Varför argumenterar rådet och kungen på detta sätt, när saken i realiteten är klar? Ett svar på frågan finner man i ett tal den 27 oktober 1629, då rådet ännu en gång granskar planerna på ett in-gripande i det tyska kriget. Skälen till debatterandet är, säger kungen, att "man icke må säga vara gjort inconsulto" och "på det ingen må morra sedan på regementet".²³ Här finns de starkaste motiveringarna för de valda sam-

rådsformerna, som nu än en gång kommer att prägla en omfattande debatt. Kungen kan visa att alla tänkbara argument har granskats. Alla delar ansvaret, och ingen har rätt att i efter-hand klaga på hans agerande, vilka följderna än blir. Gustav Adolf understryker därmed kraftfullt att han har handlat legitimt och enligt kungaförsäkran 1611, som stadgar att han ej "utan riksens råds vetskap och råd och deras samtycke" får pålägga skatter till kriget eller beordra utskrivning av manskap.

Under drottning Kristinas omyndighet får *consultatio* större betydelse än under Gustav Adolfs regering.²⁴ Under Gustav Adolfs tid kunde man kanske misstänka att *consultatio* var enbart ett instämmande och ett stöd för kungen; nu gällde denna retoriska metod det fulla ansvaret för rikets styrelse. Att voteringsordningen ändras, så att riksråden nu i regel inte som under kungens regering talar från den äldste till den yngste utan tvärtom från den yngste till den äldste kan sägas avspegla rådets ökade reella betydelse.

Under drottningens Kristinas egen regering används samma diskussions- och voterings-former som tidigare, men *pro et contra* och *consultatio* förekommer inte lika ofta. Detta beror antagligen på att antalet allvarliga utrikespolitiska avgöranden har minskat. Drottningen själv visar sig emellertid vara mycket medveten om debattformernas betydelse. Exempel kan hämtas från de livliga, stundom häftiga diskussionerna om tronföljden och drottningens eventuella giftermål.²⁵ I allvarliga ärenden som rörde "rikets säkerhet" kallade rådet utskott från ständerna till en gemensam överläggning. En sådan ägde på drottningens befallning rum den 22 mars 1647.²⁶ Drotsen Per Brahe som ledde överläggningarna förklarade att alla, alltså även utskottens ledamöter, måste vara med och dela ansvaret, eftersom det gällde inte bara ett privat giftermål utan rikets väl och ve.

Drottningen hävdar själv att "det vore nödigt discurrera pro et contra, efter där av

23 SRP I, s. 218.

24 Exempel och analys, Åslund (1990), s. 16ff.

25 Analys av äktenskapsdebatterna, Åslund (1990), s. 18ff.

hänger alles välfärd”. Frågan är om giftermålet är nyttigt eller ej. Bengt Skytte försöker få fram en riktig *pro et contra*-analys genom att begära argument mot äktenskapet från prästerskapet, eftersom prästerna ju förstår dylika saker. Men då ärkebiskopen bara kan finna argument för äktenskapet kastar Bengt Skytte själv fram argumentet mot äktenskapet att eftersom en man alltid vill “vara över” så kan oenighet uppkomma. Men hans argument biter inte på ärkebiskopen, som hävdar att drottningen, även om hon gifter sig, alltid kommer att behålla “jura majestatis”. I det läget ingriper drotsen och hävdar bestämt att diskussionen måste gå vidare, eftersom “rationes in contrarium äre ock store”. Samtidigt förklarar han att det råder enighet i sak, alla vill råda till äktenskapet. Men man måste ändå fortsätta diskussionen, “att difficulteterne synes”. Han föreslår därför ytterligare ett par gånger *pro et contra*. Till de svårigheter som Per Brahe räknar med hör antagligen bland annat risken för *divisio majestatis*, dvs att målen skall komma att utöva regeringsmakt. Här visar riksråden sig angelägna om att för “fäderneslandens bästa”, som Bengt Skytte säger, redovisa alla tänkbara argument för och emot giftermålet.

I februari 1649 äger de avgörande överläggningarna i tronföljdsfrågan rum. Sammanträdena i rådet den 23 och 26 februari består till stora delar av en dialog mellan drottningen och “fältherren”, marsken Jakob De la Gardie, som framträder som rådets talesman. Drottningen förklarar i början av sammanträdet att det “store rationes på både sidor”. Men hon har fattat beslutet att aldrig gifta sig, och därför vill hon komma undan kravet på giftermål och göra Karl Gustav till tronföljare. Den häftiga diskussionen mellan Kristina och fältherren, som i mycket har karaktären av ett fritt samtal, slutar med att drottningen faller sin berömda replik: “Jag säger det uttryckeligen, att det är mig omöjligt att gifta mig. Således är mig denne saken beskaffat. Rationes härtill förtiger jag.”²⁷ Påfallande i Kristinas debatt med rådet är att drottningen fäster stort avseende vid rådets argument. Hon hävdar sin vilja men utgången är inte given på

förhand. Hon blir så pass pressad att hon tvingas till en djupt personlig deklaration.

Det följande sammanträdet, den 27 februari, har en annan karaktär. Nu gäller frågan om rådet i tronföljdsärendet bör kommunicera med ständerna. Drottningen tar strax initiativet till *consultatio*, som sker i ordningen från den lägste till den högste. Riksråden är eniga om att avgörandet i tronföljdsfrågan bör uppskjutas till nästa riksdag. Men i frågan om samråd med ständerna är de oeniga. I sin *conclusio* utnyttjar drottningen splittringen och försöker ytterligare stärka sin position. Hon tar punkt efter punkt upp de argument som framförts i voteringen och visar sig mycket medveten om debattens *pro et contra*-struktur. Hon står dock i kraft av sin kungliga värdighet fast vid sitt beslut och deklarerar att hon kommer att meddela sig med ständerna i tronföljdsfrågan. Kristina har vunnit en seger, men rådet har vunnit att saken har blivit grundligt belyst och dokumenterad genom protokollen. Fältherren framhåller att om riket på grund av besluten råkar i fara så kommer riksråden att vara urskuldade, eftersom “de hade rätt H.M:t till det de visste vara H. M:t och fäderneslandet nyttigt”.²⁸

Under Karl X Gustavs regering tillämpas de här behandlade debattmetoderna bland annat vid de så kallade decemberrådslagen 1654 om eventuell krigsberedskap och om vilka de tänkbara fienderna är. Ärendets allvarliga karaktär och osäkerheten inom rådet driver fram omsorgsfulla genomgångar av argument av alla tänkbara slag. En första *consultatio*-votering ger inte kungen det stöd han önskar för offensiva rustningar. Hans företrädare i rådet, drotsen Per Brahe, tar då initiativ till en *consultatio* från den högste till den lägste, en ordning som inte hade tillämpats sedan Gustav Adolfs regeringstid. Att så sker utan protester från riksråden kan ses som ett uttryck för att den starka kungamakten har kommit tillbaka i rådsförhandlingarna – utan att kungen personligen är närvarande.²⁹

Under Karl XI:s förmyndare tillämpades åter den normala ordningen. Regeringens

²⁷ SRP XIII, s. 349.

²⁸ SRP XIII, s. 360.

26 SRP XII, s. 84-87.

ledare, rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie, allmänt prisad som vältalare, har inte vunnit sin berömmelse bara genom lysande framträdanden vid högtidliga tillfällen, som vid den unge kungens regeringstillträde 1672, utan även som talare i rådet och i förhandlingar med ständernas utskott. Det är i själva verket i dessa språkmiljöer hans retoriska skicklighet blir mest påtaglig.

De la Gardie är alltid mycket väl förberedd, bland annat med egna promemorior, som i stort antal har bevarats i Riksarkivet. Han ger alltid i ett större ärende förutsättningarna för diskussionen i ett inledningsanförande, där han bland annat hänvisar till tidigare sessioner och till *acta*. Han arbetar flitigt för att rådet skall göra en gemensam *inventio* före utskotts-förhandlingarna; man skall ha goda argument i beredskap. När han ber om råd tar han ofta initiativet till *pro et contra*-resonemang, och i utskotts-förhandlingarna uppmanar han gärna ständernas representanter att söka både skäl och motskäl för sina uppfattningar. Utmärkande för honom är också att han söker få så många som möjligt att redovisa sina argument och att han gärna tar initiativ till eller medverkar till *consultatio*. Därigenom åstadkommer han en grundlig behandling av frågorna och får rådets medlemmar att dokumentera sin delaktighet i besluten, särskilt viktigt för en förmyndarregering av vilken ett ansvar skulle kunna komma att utkrävas. Hans sammanfattningar i *conclusio* tjänar ofta, då frågan inte är avgjord, till att ge klart formulerade frågor för fortsatt diskussion.

Gångna tiders historiker karakteriserade gärna Magnus Gabriel De la Gardie som vacklande och obeslutsam. Sådana drag fanns utan tvekan i hans karaktär och politiska profil, men många av dessa gamla omdömen bottnar i att man inte har sett hur medvetet han använde vissa metoder, särskilt *pro et contra* och *consultatio* för att lösa sina uppgifter.³⁰

29 SRP XVI, s. 2-36. Åslund (1990), s. 20ff.

Rådsdebatt och retorikundervisning

Vad kan vi lära av 1600-talspolitikens retoriska modeller? Vad kan undervisningen i praktisk retorik ta fasta på? Givetvis är de metoder som här har kommenterats i och för sig inte helt bortglömda, men frågan är om man inte ibland skulle kunna tillämpa dem mer effektivt än man brukar göra i undervisningen.

Om debattövningar skall fungera väl är det av avgörande betydelse att deltagarna får, som i Lansius övningar i Tübingen, behandla frågor som de är intresserade av och inlästa på. "Oförberedda talares klubb" hör hemma i sällskapslivet. Deltagarna bör komma med fickorna fulla av promemorior - som de helst också bör ha i minnet. De bör när de sitter som ordförande följa debatterna genom egna anteckningar så att de får en god grund för sin *conclusio*.

Både under förberedelserna och i debatterna bör *pro et contra* genomföras konsekvent som i Gustav Adolfs krigsdiskussioner. Man kan som riksråden använda metoden på olika sätt. Den kan användas för att lägga fram ett förslag eller för att initiera en debatt. I förväg utsedda talare kan inleda debatten med mot varandra ställda argument, som de gärna kan ha samarbetet om. *Pro et contra* kan bland annat användas när man efter en fri debatt vill söka bringa reda i argumentationen. Den kan vara effektiv när man vill påskynda debatten för att snabbare komma till beslut. Ordföranden kan då sammanfattande konstatera vilka skälen för och emot har varit och hävda att det nu finns tillräckligt beslutsunderlag. Ytterligare en användning kan vara att en uppställning av argumenten i början av sammanträdet föredras av en eller flera sekreterare som föregående session fått i uppdrag att göra detta på grundval av vad som då sagts. Så gick det till i riksrådet på 1600-talet. Så kan vi fortfarande göra. Allt detta går att öva, redan i gymnasiet.

Voteringar av typen *consultatio* genomförs i riksrådet, utom för att fördela ansvaret, bland annat för att skapa beslutsunderlag och för att visa vilka argument i diskussionen som är de

starkaste. Men en viktig funktion är även att denna metod kan tillföra debatten nya argument. Som övning i den praktiska retoriken bör den därför kunna tjäna också till att tvinga alla deltagare att yttra sig. Det hände att råds-herrarna kunde klara sig med att lämna ett "idem" till protokollet. Så bör givetvis deltagare i kurser i praktisk retorik aldrig få göra.

Men många gånger kan stormaktstidens aristokrater i sin retorik tjäna som förebilder för vår tids demokrater. De visade sitt *ethos* genom att tala om sitt ansvar för Gud, konungen och fäderneslandet, men de såg gärna längre än till landets gränser och sökte formulera argument "för världen" eller "för posteriteten".

Referenser

Otryckt material:

Palm skiöld 38, Uppsala universitetsbibliotek.

Tryckt material:

Bergh, Severin (1913): "Rådsprotokoll och därmed jämförliga i riksarkivet förvarade protokoll", i: *Meddelanden från svenska riksarkivet*, Ny följd, 3. Riksarkivet, Stockholm.

Englund, Peter (1989): *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*. Atlantis, Stockholm.

Gustafsson, Lars (1956): *Virtus politica. Politisk etik och nationellt svärmeri i den tidigare stormaktstidens litteratur*. Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala och Stockholm.

Johannesson, Kurt (1983): *Svensk retorik. Från Stockholms blodbad till Almedalen*. P A Norstedt & Söners förlag, Stockholm.

Prästeståndets riksdagsprotokoll, I-III (1642-1676). På riksgäldskontorets uppdrag utg. av A. Forsell, E. Granstedt, J. Liedgren, L. Thanner. Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1949-1956.

Rystad, Göran (1955): *Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakten*. Bibliotheca Historica Lundensis, II. Gleerups, Lund.

Skuncke, Marie-Christine (1993): *Gustaf III - Det offentliga barnet*.

En prins retoriska och politiska fostran. Atlantis, Stockholm.

SRP: *Svenska riksrådets protokoll*, I-XVIII (1621-1658), utg. av riksarkivet genom N.A. Kullberg, S. Bergh, P. Sondén, W. Enblom, L. Thanner. Stockholm 1878-1959.

Svenska riksrådets protokoll, utg. av riksarkivet genom L. Thanner, C. Danielsson. *Stenografiska protokoll* tolkade av Hilding Svensson, I 1674-1675, II 1678-1679, 1682. Allmänna Förlaget, Stockholm 1983.

Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll, I-III (2. uppl.), utg. av riddarhusdirektionen genom S. Bergh (1904-1906), IV-XVI, utg. genom B. Taube, S. Bergh, (1891-1900). Stockholm.

Thanner, Lennart (1959): "Rådsprotokollen 1658. Några kritiska bidrag", i: *Karolinska Förbundets Årsbok 1959*. Stockholm.

Åslund, Leif (1990): "Pro et contra och consultatio i 1600-talets svenska riksråd (1626-1658)", i: *Samlaren*, årgång 110, 1989, Svenska Litteratursällskapet, Uppsala.

– (1992): *Magnus Gabriel De la Gardie och vältaligheten*. *Studia Rhetorica Upsaliensia*, nr 1, Avdelningen för retorik, Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.